

Nüreddin b. Sentimur Türbesi'nde içinde hâcet penceresi ve inşa kitâbesinin yer aldığı doğu cephesindeki niş

BİBLİYOGRAFYA :

İsmail Hakkı [Uzunçarşılı], *Kitâbeler*, İstanbul 1345/1927, s. 17; A. Gabriel, *Monuments turcs d'Anatolie*, Paris 1934, II, 104-105; Selçuk Mülayım, "Anadolu'da Hayvan Üslubunun Bir Örneği", *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*, İstanbul 1984, s. 325-346; Ersal Yavı, *Tokat*, İstanbul 1986, s. 57; Orhan Cezmi Tuncer, *Anadolu Selçuklu Mimari ve Moğollar*, Ankara 1986, tür.yer.; a.mlf., *Anadolu Kümbetleri: II Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, Ankara 1991, III, 193-198; Hakkı Önkol, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996, s. 300-304; Işık Aksulu, "Bir Selçuklu Mimari Mirası Beşiği - Tokat Kenti", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi: Bildiriler* (haz. Osman Eravşar), Konya 2001, II, 1-17; *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı* (nşr. Doğan Kuban), İstanbul 2002, tür.yer.; Zeynep Demircan, *Orta Anadolu'daki İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri* (yüksek lisans tezi, 2003), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 124-136; Mehmet Mercan - Mehmet Emin Ulu, *Tokat Kitabeleri*, Ankara 2003, s. 34-35.

ZEYNEP DEMİRCAN

NÜREDDİN ZENGÎ, Arslanşah

(نور الدین آرسلاںشاه زنگی)

Ebü'l-Hâris el-Melikü'l-Âdil
(el-Melikü's-Saîd) Nûreddin Arslanşâh
b. İzzeddin Mes'ûd
b. Kutbiddin Mevdûd Zengî
(ö. 607/1211)

Musul atabegi
(1193-1211).

de bulmak mümkündür. Nüreddin b. Sentimur Türbesi'nin mimari kuruluşu ile süsleme detayları, yapıda çalışan kişilerin XIII. yüzyılda gelişen Anadolu'ya yönelik göç dalgasıyla Tokat yöresine gelmiş ustalar olabileceğini göstermektedir.

Tokat yöresinde bulunan Nüreddin b. Sentimur dönemine ait pek çok yapıda yalın halde bırakılmış pişmiş toprak bloklara rastlanmaktadır. Nitekim Tokat Sultan Halef Hankahı'nın (691/1292) taçkapısında, Ebû Şems Hankahı'nda (687/1288) tabhâne odasından türbeye açılan pencerede ve Niksar Çöreğibüyük Tekkesi'nin giriş açıklığındaki yuvarlak kemerin ara dolgularında yapıya hareket vermek amacıyla pişmiş toprak kullanılmıştır.

Niksar Çöreğibüyük Tekkesi ile Nüreddin b. Sentimur Türbesi arasında daha sıkı bağ kurmak mümkündür. Her iki yapının giriş açıklığındaki kemer gerek biçim gerekse boyut olarak aynı şekilde düzenlenmiş, iki yapıda da Firdevsî'nin aynı dörtlüğü kullanılmıştır. Bu benzerlikler kesin tarihi bilinmeyen, ancak süsleme detaylarından XIV. yüzyılın başına tarihlendirilen Niksar Çöreğibüyük Tekkesi'nin öne sürülen dönemde yapılmış olması ihtimalini güçlendirirken her iki yapıda aynı ustaların çalışmış olabileceğini de düşündürmektedir.

569'da (1173) doğdu. Musul Atabegi İzzeddin Mes'ûd b. Mevdûd'un oğludur. Babası, hastalığı ağırlaşınca Düneysir'de (Koçhisar) Atabeg Mücâhidüddin Kaymaz'ı yanına çağırarak kendisinden sonra yerine oğlu Nüreddin Arslanşah'ın getirilmesini vasiyet etti. Hasta haliyle Musul'a ulaştığında kardeşi Şerefeddin, atabeglik kendisine verilmediği takdirde Eyyûbî Hükümdarı I. el-Melikü'l-Âdil ile iş birliği yapacağını söyleyip İzzeddin'i tehdit etti. Ancak Mücâhidüddin Kaymaz'ın çabaları sonucu bu niyetinden vazgeçti. Mücâhidüddin Kaymaz vasiyetnâmeye uygun olarak Nüreddin Arslanşah'a biat edilmesini sağladı. Biat töreninden iki gün sonra İzzeddin Mes'ûd vefat etti. Nüreddin Arslanşah kendisine yaptığı büyük hizmetten dolayı Kaymaz'ı vezirlik makamına getirdi.

Nüreddin Arslanşah'ın hükümdarlığının ilk yıllarında yönetim Mücâhidüddin Kaymaz'ın eline geçti. Amcası Nusaybin ve Sincar atabegi II. İmâdüddin Zengî'ye bağlı kumandanlar Musul'a tâbi bazı yerleri zaptedince Nüreddin Arslanşah buraların iadesini istedi, fakat İmâdüddin bu teklifi reddetti. İmâdüddin'in halefi el-Melikü'l-Man-

sûr Kutbüddin Muhammed de babasının kararında ısrar edince Nüreddin Nusaybin'i istilâya karar verdi ve kısa süren bir savaşın ardından Nusaybin'i ele geçirdi. Ancak savaşın sona ertaya çıkan bir salgın hastalık yüzünden çok sayıda askerini yitirdi. Mücâhidüddin Kaymaz da bu sırada hayatını kaybetti. Askerinin bir kısmının ölmesi, bir kısmının da Musul'a geri dönmesi Nüreddin'i güçsüz duruma düşürdü. Eyyûbî Hükümdarı I. el-Melikü'l-Âdil, Kutbüddin Muhammed'e yardım için el-Cezîre bölgesine gelince Nüreddin Arslanşah, Nusaybin'i boşaltarak Ramazan 594'te (Temmuz 1198) Musul'a geri dönmek zorunda kaldı. Onun ayrılmasıyla Kutbüddin Muhammed yeniden Nusaybin'e sahip oldu. Aynı yıl I. el-Melikü'l-Âdil, Artuklu Hükümdarı Hüsâmeddin Yavlak Arslan'a ait Mardin'i kuşattı. Nüreddin Arslanşah, 595 yılının Ramazan ayında (Temmuz 1199) Eyyûbî ordusunu Mardin'den uzaklaştırmak için harekete geçti. Bu sırada el-Melikü'l-Efdal kendisine elçi gönderip amcası el-Melikü'l-Âdil'e karşı yanında yer almasını istedi. Nüreddin Arslanşah onun bu arzusunun kabul etti. el-Melikü'l-Efdal, Dimaşk'ı amcası Âdil'in elinden almak için Mısır'dan yola çıkınca Âdil, şehrin kuşatmasını oğlu el-Melikü'l-Kâmil Muhammed'e bırakarak Dimaşk'ın yeğenin eline geçmesini önlemek için çok az sayıda bir orduyla Mardin'den ayrıldı. Bunun üzerine Nüreddin Arslanşah, Kutbüddin Muhammed ile Cezîre-i İbn Ömer Hükümdarı II. Seyfeddin Gazî'nin oğlu Muizzüddin Sencerşah'ı da yanına alıp Mardin'e doğru yola çıktı. Müttefikler Şevval 594'te (Ağustos 1198) Mardin civarında karargâh kurup şehri kuşattılar. Bir süre sonra şehri kurtarmak için gelen el-Melikü'l-Kâmil, Nüreddin Arslanşah ve müttefikleriyle savaşa tutuştu. Ancak ağır bir yenilgiye uğradı ve Mardin'den ayrılıp Meyyâfârikîn'e gitmek zorunda kaldı (7 Şevval 595 / 2 Ağustos 1199). Bu olaydan sonra Artuklu Hükümdarı Hüsâmeddin Yavlak Arslan'a Mardin'i ve bütün mülkünü geri veren Nüreddin Arslanşah, Harran'ı ele geçirmek için geldiği Re'sûl'ayn'da hastalanıp Musul'a döndü.

Öte yandan Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Âdil'in Kahire'ye girip kendisini büyük sultan ilan etmesi (595/1199) bölge hükümdarlarını endişeye düşürdü. Eyyûbîler'in Halep Meliki el-Melikü'l-Zâhir ve Mardin Artuklu Hükümdarı Yavlak Arslan gibi hükümdarlar ülkelerine yapılacak bir saldırıya karşı Nüreddin Arslanşah ile iş birliği yapmaya karar verdiler. Onların teklifi

üzerine Nüreddin Arslanşah 597 Şâbanında (Mayıs 1201) el-Melikü'l-Âdil'in elinde bulunan el-Cezîre'ye yürüdü. Sincar hükümdarı ve amcasının oğlu Kutbüddin Muhammed ile Mardin Hükümdarı Yavlak Arslan da kendisiyle birlikte bulunuyordu. Nüreddin Arslanşah ordusuyla beraber Re'sül'ayn'a geldiğinde, Harran'da olan el-Melikü'l-Âdil'in oğlu el-Melikü'l-Fâiz'in elçileri yanlarındaki barış yanlısı büyük emîrlerle birlikte Nüreddin'in huzuruna çıktılar. Nüreddin, aşırı derecedeki sıcakların etkisiyle ordusunda hastalık çıkması yüzünden onlarla o sırada sahip oldukları yerlerin yine kendilerinde kalması şartıyla antlaşma yaptı. Daha sonra el-Melikü'l-Âdil de söz konusu antlaşmaya bağlı kalacağına dair söz verince geçici bir zaman için hükümdarların sahip olduğu bölgeler güvenliğe kavuştu.

Nüreddin Arslanşah ile amcasının oğlu el-Melikü'l-Mansûr Kutbüddin Muhammed arasındaki düşmanlık sona ermiş ve bir dayanışma sağlanmıştı. Muizzüddin Sencerşah'ın da bu dayanışmada yer alması el-Melikü'l-Âdil'i rahatsız etti ve bu üçlü cepheyi bozmanın yollarını aramaya başladı. Hutbeyi kendi adına okumalarını sağlayarak Kutbüddin ve Muizzüddin'i yanına çekmeyi başardı. Bunun üzerine Nüreddin Arslanşah, Kutbüddin'in elinde olan Nusaybin'e yürüyüp şehri zaptetti (Şâban 600 / Nisan 1204). Kaley de ele geçirmek için Erbil Atabegi Muzafferüddin Kökbörü'nin Musul bölgesine saldırdığını, Nînevâ'yı yağmaladığını öğrendi. Kuşatmayı kaldırıp hemen Musul'a dönmek için yola çıkan Nüreddin Arslanşah, Beled şehrine geldiğinde Kökbörü'nin geri döndüğünü, ülkesinde yaptığı yıkımın abartılarak kendisine anlatılmış olduğunu gördü. Ardından Sincar Atabegliği'ne ait Tel A'fer'e yürüyerek şehri kuşatıp ele geçirdi.

Bu sırada Meyyâfârikîn hükümdarı ve el-Melikü'l-Âdil'in oğlu el-Melikü'l-Eşref Mûsâ, Kökbörü, Artuklu Hükümdarı Nâsırüddin Mahmûd ve Muizzüddin Sencerşah'ın kendisine karşı Kutbüddin Muhammed'in yanında yer aldıklarını öğrenen Nüreddin, Tel A'fer'den yola çıkıp Bûşerâ'da karargâh kurdu. Askerlerinin pek çoğunun, ihtiyaçlarını karşılamak için çevre köylere dağıldıkları sırada saldırıya mâruz kaldı ve ağır bir yenilgiye uğrayarak sadece dört kişiyle Musul'a dönebildi. el-Melikü'l-Eşref ve mütefikleri başta Beled şehri olmak üzere çevreyi vahşice yağmaladılar. Arslanşah, Tel A'fer'i geri verip onlarla barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı (601/1204). 605'te (1208-1209) el-Melikü'l-Âdil'in oğul-

larından birinin Nüreddin Arslanşah'ın kızıyla evlenmesinin ardından Arslanşah ile Âdil arasında bir antlaşma sağlandı. Buna göre Âdil, Kutbüddin Muhammed'in, Arslanşah da Sencerşah'ın topraklarına sahip olacaktı.

Atabegliğin başşehri Sincar'ın da elinden çıkacağı düşünün Kutbüddin Muhammed, Âdil'e karşı hem Nüreddin Arslanşah'tan hem de Muzafferüddin Kökbörü'den yardım istemeye karar verdi. Bu amaçla oğlunu önce Musul'a, ardından Erbil'e gitmek üzere yola çıkardı. Kutbüddin'in oğlu, Musul'a gidip Nüreddin Arslanşah'a babasının arzusunu bildirdikten sonra Erbil'e geçerek Kökbörü'ye durumu açıkladı. Kökbörü yanında büyük bir itibarı olduğunu düşünerek Âdil'e bir elçi gönderdi ve Sincar'ın Kutbüddin'e bırakılması için ricada bulundu. Ancak el-Melikü'l-Âdil kararından vazgeçmedi. Bu haber üzerine Kökbörü, Arslanşah'a yanaşarak onunla bu konuda bir anlaşma zemini bulmaya çalıştı. Bu sırada Âdil, Arslanşah'ın kendisine yardımcı bir ordu göndereceğini beklerken Kökbörü ile Arslanşah aralarında anlaşarak Kutbüddin'in yanında yer aldılar. Kökbörü askerlerini toplayıp Musul'a geldi, Arslanşah da ordusunu hazır bir duruma getirdi. Musul'da bir araya gelen iki hükümdar Sincar'a yürüyüp Âdil ile hesaplaşmaya karar verdi. Kökbörü, Nüreddin Arslanşah ile anlaşma yaptıktan sonra iki kızını onun oğullarıyla evlendirdi (605/1208-1209). Ancak Abbâsî Halifesi Nâsırüddinîlâh'ın aracılığıyla taraflar arasında barış sağlandı. Yapılan antlaşmaya göre Sincar yine Kutbüddin Muhammed'e bırakılacak ve el-Melikü'l-Âdil'in ele geçirdiği bölgeler kendisinde kalacaktı (606/1209-10).

Nüreddin Arslanşah, hastalığı esnasında artık hayatından ümidini kestiğinden kendisinden sonra atabegliğin o sırada on yaşında bulunan oğlu el-Melikü'l-Kâhîr II. İzzeddin Mes'ûd'a verilmesini vasiyet etti. Devlet adamlarına, askerlere ve halkın ileri gelenlerine ona bağlı kalacaklarına dair yemin ettirdi. Küçük oğlu III. İmâdüddin Zengî'ye de Musul yakınlarındaki Akr ve Şuş kalelerini ve bu şehirlere bağlı beleleri verdi. İki kardeş büyüyüp idareyi ele alıncaya kadar devlet işlerini yürütme görevini babasının kölesi ve üstâdüddân Bedreddin Lü'lü'ün üstlenmesini istedi. 29 Receb 607'de (16 Ocak 1211) Musul yakınlarında vefat eden Nüreddin Arslanşah, Şâfiîler için sarayının karşısında yaptırdığı medresenin hazîresinde defnedildi.

İzzeddin İbnü'l-Esîr, Arslanşah'ın el-Melikü'l-Kâmil'in Mardin'den ayrılmasından sonra hiçbir engel yokken şehri kendi hâkimiyeti altına almayıp eski sahiplerine iade ettiğini kaydederek erdemli bir hükümdar olduğunu söyler; hayır işlerine koştuğundan, halkına iyiliklerde bulunduğundan ve atabeklik ailesine yeniden saygınlık kazandırdığından söz eder. Dönemin büyük sultanı olan Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Âdil'in yalnız Nüreddin'den çekindiği anlaşılmaktadır. Nüreddin Arslanşah'ın geriye bıraktığı önemli mimari eser hazîresine defnedildiği Şâfiî Medresesi olup bu medrese dönemin en güzel eserlerinden biridir. Zengî ailesi Hanefî mezhebine mensup olduğu halde Nüreddin Arslanşah'ın Şâfiî mezhebine geçtiği rivayet edilir (İbn Hallikân, I, 193).

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, ts. (Dârü Sâdır), I, 45; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XII, 101, 133-134, 148-150, 167-168, 192-194, 284-287, 291-294; a.m.f., *et-Târîhu'l-bâhîr fî'd-devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevşîl* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât), Kahire 1382/1963, s. 189-201; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn*, Beyrut, ts. (Dârü'l-cîl), II, 226-227; a.m.f., *ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, s. 68, 70, 76; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 193-194; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), III, 113; Zehebî, *el'İber fî haberî men gaber* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid), Küveyt 1960, s. 128, 144; Zeynüddin İbnü'l-Verdî, *Tetimmatü'l-Muhtasar fî aḥbârî'l-beşer* (nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî), Beyrut 1389/1970, II, 168-169, 172, 190; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 57; Saîd ed-Divecî, *Târîhu'l-Mevşîl*, Musul 1402/1982, s. 303-305; Coşkun Alptekin, "Musul Atabegliği", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1988, VII, 566-568; Gülay Öğün Bezer, *Begteginliler (Erbil'de Bir Türk Beyliği)*, İstanbul 2000, s. 100-105; K. V. Zettersteén, "Nur ed-Din", *İA*, IX, 357-358; C. E. Bosworth, "Nur al-Din Arslan Shâh", *EP* (İng.), VIII, 127; Sâdik Seccâdi, "Âl-i Zengî", *DMBİ*, II, 9-10.

BAHATTİN KÖK

NÜREDDİN ZENGÎ, Mahmud

(نور الدين محمود زنگي)

Ebû'l-Kâsım (Ebû'l-Muzaffer) el-Melikü'l-Âdil eş-Şehîd Nuruddîn Mahmûd Zengî b. İmâdiddin Zengî b. Kasimidevle Aksungur (ö. 569/1174)

Dimaşk ve Halep atabegi (1146-1174).

17 Şevval 511'de (11 Şubat 1118) Halep'te doğdu. Yazısının güzel olması, çok okuması, hadis ezberleyip rivayet etmesi ve fıkıh bilgisiyle ilgili rivayetler onun iyi bir eğitim aldığını gösterir. Gençlik döneminde askerî bakımdan temayüz ettiği ve babası İmâdüddin Zengî'nin yanında zaman